

DOGMAATTISTA USKONTOKRITIIKKIÄ

Anders Enqvist, *Tiede ja uskonto*.
Kustannus Oy Vapaa Ajattelijä
Ab, Helsinki 2001. 218 s.

Tämä kirja ei ansaitsisi filosofista huomiota, ellei sitä voitaisi nähdä symptomina jostakin syvemmästä. Anders Enqvistin teos on puuduttava ”vapaa”-ajattelijahenkoinen johdatus siihen, miksi uskonnot, erityisesti kristinusko, ovat tekijän mielestä silkkää humpuukia. Sanoma on yksinkertainen: uskonnoissa on kyse vain uskomuksista, joita ei ole kunnolla (tai lainkaan) perusteltu, mutta onneksi tiede korvaa tuollaisia uskomuksia tiedolla, joka on totta. Hylättäköön siis uskonto sairaana toiveunelmana ja omaksuttakoon tieteellinen maailmankuva. Näin helppoa se on.

On tietenkin totta, että ihmiset uskovat kaikenlaisia kummallisuuksia köykäisin perustein. Joskus nuo huonosti perustellut uskomukset saattavat myös liittyä uskonnollisiin elämänmuotoihin ja käytäntöihin. Uskomusjärjestelmien perustelemisen normatiivinen tarkastelu on uskonnonfilosofian sekä yleisen tietoteorian ja tieteenfilosofian ydinteemoja. Mutta mitään filosofisesti kiinnostavaa kontribuutiota uskon ja tiedon käsitteisiin tai uskonnollisten uskomusten perusteltavuuden arviointiin Enqvistin kirja ei paljon lupaavasta nimestään huolimatta tarjoa. Tieteen ja uskonnon välinen suhde esitetään mustavalkoisesti täydellisenä oppositiona, jossa hyvä erottuu pahasta yhtä terävästi kuin Hollywood-elokuvissa.

Kapea käsitys uskonnosta

Kirjoittaja vyöryttää kristinuskoa vastaan vanhat tutut argumentit. Hän käy läpi muun muassa Jumala-todistusten epäuskottavuuden, pahan ongelman, Raamatun ristiriitaisuudet ja kulttuurilainat sekä uskonnollisten kokemusten ja uskonnollisten tarpeiden sekulaarin selitettävyyden. Mitään kovin uutta hän ei näistä teemoista sano, joskin erityisesti Raamatun ristiriitoja käsittelevä luku tarjoaa näppärän ja

hauskankin paketin tästä aiheesta kiinnostuneelle. Hämmäntävää kuitenkin on, että Enqvist – ja hänen laillaan monet muut tieteeseen vetoavat uskontokriitikot – katsovat tämäläisistä tarkastelun toimivan argumentaationa uskonnollista uskoa vastaan. Enqvistin näkökulmasta paradigmaattinen uskova on äärimmäinen fundamentalisti (Jehovan todistajiin viitataankin monesti), joka väittää Raamatun olevan viimeistä piirtoa myöten ristiriidaton, Jumalan sanaan perustuva kokonaisuus ja objektiivisesti tosi historiallinen kuvaus. Kirjoittaja maalaa kriitikkinsä kohteesta niin yksioikoisen ja vivahteettoman kuvan, että hänen oma taistelunsa kristinuskoa vastaan alkaa muistuttaa Jehovan todistajien vihkosten tekstiä. Lukukokemuksina nämä ovat jokseenkin yhtä vastenmielisiä ja argumentaatioiltaan samantasoisia.

Enqvistin esittämä ”tieteellinen” uskontokritiikki ei ole vähääkään avarakatseisempaa ja eri näkökulmia kriittisesti kuuntelevaa kuin se fundamentalismi, jota vastaan hän hyökkää. Molemmissa ”kerrotaan vain se, mikä on oman asian kannalta edullista, totuus on toisarvoista, kunhan oma asia esiintyy oikeassa valossa” (s. 97). Enqvist muun muassa kuvittelee, että jumalan olemattomuus voidaan ”todistaa” vetoamalla siihen, etteivät uskovat ole koskaan pystyneet esittämään todistusta jumalan olemassaololle (s. 106). Ja hän uskoo, että uskonnon maailma on ”sairaan maailma”, jossa hallusinaatiot ottavat ”reaalioleintojen” paikan (s. 153). ”Terve persoonallisuus” ei moista tarvitse (s. 153-154). Tällaisista lähtökohdista on vaikea edetä rakentavaan uskontokritiikkiin.

Yksi koko myöhempää tarkastelua väärin otettu oletus tehdään jo kirjan alussa, kun uskonnot määritellään uskomusjärjestelmiksi, joissa oletetut ”oliot, asiat tai vaikutusvoimat eivät ole havaittavissa, vaan niiden olemassaoloon tai vaikutukseen uskotaan erilaisilla perusteilla, yleensä, koska joihinkin kirjoituksiin on niin kirjoitettu” (s. 9). Tästä määritelmästä onkin helppo siirtyä uskon ja taikauskon identifointiin (s. 9-10). Tekijä ei lainkaan näe, että monille uskonnollisesti uskoville on hyvin tärkeää pyrkiä erottamaan aito usko taikauskosta. Ainakin yksi tämän erottelun käyttötavoista on uskonnollisen kielen sisäinen (mistä ei seuraa, ettei erottelua voitaisi jollakin tavalla tehdä myös uskonnollisen kielenkäytön ulkopuolelta käsin). Uskonnollinen henkilö voi esimerkiksi kritisoida rukouksen maagisesti parantavaan vaikutukseen uskovaa fundamentalistia siitä, että tämä on ajautunut Jumalaa

manipuloimaan pyrkivän taikauskon piiriin ja hylännyt oikean uskon. Eikä uskonnollinen ihminen suinkaan välttämättä pidä Raamattua tai muuta pyhää kirjaa uskonsa perusteena tieto-opillisessa mielessä. Usko Jumalaan voi joillekulle olla niin perustavaa, että olisi mahdotonta ajatella sen perustuvan mihinkään muuhun, esimerkiksi pyhän kirjan auktoriteettiin. Raamattuun suhtaudutaan pyhänä kirjana tietyn uskonnollisen elämäntavan sisällä, johon jo kuuluu usko Jumalaan.

Samantapaisia ongelmia, jotka kaikki johtuvat uskonnollisen uskon naiivin fundamentalistisesta tulkinnasta, Enqvistin teoksesta löytyy loputtomasti. Esimerkiksi Jobin kirjasta puhuessaan kirjoittaja sanoo kertomuksen saavan ”oudon käänteen” luvun 42 jakeessa 7, kun Jumala vihastuu Jobin ystäviin, ”vaikka nämä nimenomaan puolustivat jumalaa ja vaikka Job nimenomaan syyttää jumalaa mielivalta” (s. 93-94). Ehkäpä Jumalan käyttäytymisen ”outous” tässä onkin avain Jobin kirjan uskonnolliseen syvyyteen, jolta Enqvist täysin ummistaa silmänsä. Kenties juuri Jumalan puolustelu oletetuista eettisistä perusteista (samoin kuin hänen syyttämisen eettisistä perusteista) onkin se virhe, jota aidon uskovan ei pidä tehdä, virhe, josta Job (toisin kuin ystävänsä) lopulta vapautuu.

Uskonto ja tiede sekaisin

Filosofinen kysymys, jonka Enqvistin kirjan lukeminen voi houkuttaa esiin, on ilmeinen. Onko kaikki (tiedepohjainen) uskontokritiikki väistämättä tällaista, näin alkeellisella tavalla uskonnollista ajattelua ja kokemusta vääristelevää? Eikö ole mahdollista keskustella uskonnosta tasapainoisesti, ymmärtävästi, monipuolisesti ja samalla (itse)kriittisesti? Millaisin edellytyksin uskontokritiikki on mielekästä ja mahdollista? (En tässä yritäkään vastata näihin vaikeisiin kysymyksiin. Joitakin alustavia vastausehdotuksia olen esittänyt teoksessani *Usko, järki ja ihminen: Uskonnonfilosofisia esseitä* [Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran julkaisu 227, Helsinki, 2001]. Ja ennen kuin vapaa-ajattelijat älähtävät, muistutan, ettei kyseisen kirjan – eikä edellä esitetyn suppean Enqvist-kritiikin – tarkoituksena ole puolustaa mitään uskontoa; en itse kuulu uskonnollisiin yhteisöihin, mutta etsin filosofista tapaa ymmärtää ja arvioida uskonnollista uskoa siten, että tehdään oikeutta sen uskonnolliselle erityisluonteelle.)

Hieman paradoksaalisesti Enqvistin

teoksen, kuten tieteeseen nojautuvan ateismin yleisemminkin, perimmäisenä virheenä on uskonnon ja tieteen sekoittaminen. Uskontoa tarkastellaan uskomusjärjestelmänä, jota pitäisi arvioida samoin kriteerein kuin tieteellisiä teorioita. Tässä kilpailussa uskonnolliset uskomukset eivät tietenkään menesty. Mutta kriitikolta unohtuu helposti, että uskonnollisten uskomusten asema uskovien elämässä voi olla aivan toisenlainen kuin tieteellisten uskomusten. Myöskään Jumalan olemassaololla ei ehkä tarvitse tarkoittaa aivan samaa kuin tieteen tutkimien tai arkielämässä havaittavien objektien olemassaololla.

Huomautettakoon vielä, että kovin paljon uskontoa ymmärtäväisemmin *Tiede ja uskonto* -kirjan kirjoittaja ei käsittele tiedettä, johon hän olettaa uskontokritiikkinsä perustuvan. Tämän teoksen sisältämä ”tieteenfilosofia” on jonkinlaista naiivia empirismia ja realismia, jonka mukaan tiede, toisin kuin uskonto, yksinkertaisesti tuottaa meille havaintoihin perustuvaa tietoa objektiivisesta todellisuudesta. Esimerkiksi ei-havaittavien teoreettisten olioiden ja prosessien olemassaoleviksi olettaminen epäsuoran empiirisen evidenssin nojalla – eli koko tieteellisen realismin problematiikka – jää Enqvistin tarkastelussa syrjään. Jos Jumalan olemassaolo torjutaan vain siksi, ettei Jumalalla ole havaittavia ominaisuuksia, joudutaan luopumaan monen tieteellisenkin entiteetin olemassaolosta.

Onkin hiukan ironista, että Enqvistin ontologis-epistemologisen johtoajatuksen, ”olemassaolo on havaituksi tulemistä” (s. 99, 198), teki filosofian historiassa tunnetuksi irlantilainen piispa.

Sami Pihlström